

RIJSWAARD EN HURWENENSE UITERWAARD

W.J. Drok

Excursieleiding: W. Drok
Datum: 04 juni 2004
Deelnemers: A. Lemaire, A. van de Berg, H. Inberg, W. Geertsema, R. Huiskes, T. Jager, L. Jalink, J. Janssen, M. Pelk, T. Croese, J. Rademakers, J. Hoogveld, M. van Tweel, M. van Veen en M. Vreeken,

---

De excursie was bedoeld om kennis te maken met de twee uiterwaarden langs de Waal, die als Habitatrichtlijngebied zijn voorgedragen vanwege het voorkomen van het habitattypen 'hooilanden met *Alopecurus pratensis* en *Sanguisorba officinalis*'. Nu komt deze laatste soort niet voor, maar niettemin bevatten deze gebieden mooie voorbeelden van glanshaverhooilanden op oorspronkelijke groeiplaatsen (dus niet op dijken, maar op natuurlijke oeverwallen) langs de Waal.

In een recent rapport (Maas *et al.* 2003) wordt de natuurlijke veroudering van de standplaatsen van deze stroomdalgraslanden beschreven. De oeverwallen ontstaan als zandige afzettingen in de binnenbocht van de rivier (meander- of kronkelwaardruggen). Daarop zal zich bij beweiding een *Medicagini-Avenetum* ontwikkelen. Naarmate de rug ouder wordt, wordt er bij inundaties steeds meer kleiig sediment afgezet. Daardoor zal de vegetatie veranderen in de richting van een *Arrhenatheretum* of een *Lolio-Cynosuretum*. Tegelijk zal de rivierbocht zich verleggen en zal zich een nieuwe kronkelwaardrug ontwikkelen.

Dat betekent dat natuurlijke dynamiek nodig is om steeds opnieuw groeiplaatsen voor het *Medicagini-Avenetum* te doen ontstaan. Omdat de rivier rechtgetrokken en door kribben vastgelegd is, is dit proces verstoord. Lokaal bouwt de rivier nog wel zandige ruggen op langs de oever, maar de ontwikkeling van een *Medicagini-Avenetum* wordt nog maar weinig gezien. Meestal blijft de vegetatie in het *Bromo-Eryngietum* steken. Dat is meestal soortenarmer. Enkele karakteristieke soorten, met name *Veronica teucrium*, vestigen zich wel; vooral in de Gelderse Poort lijken meer karakteristieke stroomdalsoorten in dit type terug te keren (Peters *et al.* 2004).

Langs de IJssel gaat dit proces van verkleining veel langzamer, omdat de hoge meanderruggen daar zelden inunderen. Dat heeft te maken met het feit, dat de IJssel nu minder water voert dan toen de uiterwaarden gevormd werden, terwijl de Waal tussen de Middeleeuwen en circa 1700 steeds meer is gaan afvoeren en nu krap in z'n jasje zit. Wanneer geen inundatie meer optreedt, kan de bodem gaan ontkalken,

waardoor op termijn de karakteristieke flora verdwijnt. Dit lijkt lokaal langs de Maas het geval te zijn.

Vooralsinds de aanleg van zomerkaden is er een flinke kleilaag afgezet op de uiterwaarden van de Nederlandse rivieren. Je zou dan ook verwachten dat glanshaver- en vossenstaartgraslanden hier veel voorkomen. Dat is niet zo, enerzijds omdat de meeste uiterwaarden door kleiwinning ten behoeve van de baksteenindustrie zijn afgegraven en daardoor zo laag liggen, dat ze regelmatig overstromen. Dan vind je een zilverschoongrasland of een rompgemeenschap van Kweek en Vossenstaart. Anderzijds, omdat de hogere delen intensief bemest en bespoten worden en daardoor een raai grasweide herbergen.

RIJSWAARD

In de Rijswaard, onderdeel van het landgoed Neerijnen en eigendom van Het Gelders Landschap, is het ouderwetse rivierenlandschap nog in volle glorie aanwezig. Staande op de dijk heb je achter je het dorp met vele karakteristieke dijkhuizen en boerderijen, en het landgoed met een middeleeuws kasteel, een neogotische kerk, een prachtige kasteeltuin en een parkbos met stinzenflora. Rechts staat een molen op de dijk, en voor je ligt de uiterwaard met een strang aan de voet van de dijk, grienden, en golvend grasland met meidoornhagen. De uiterwaard is behoorlijk breed; op z'n breedste punt ongeveer een kilometer. Vanaf de strang naar de rivier loopt het maaiveld op. Een groot deel van de uiterwaard is begroeid met het typisch glanshaverhooiland. Het aspect wordt gevormd door *Arrhenatherum elatior* en *Crepis biennis*; de meest bijzondere soorten zijn *Peucedanum carvifolia* en *Hordeum secalinum*. Helaas is van dit type, dat hier vele tientallen hectaren beslaat, geen opname gemaakt. Op de hoogste rug langs de rivier komen drogere stroomdalsoorten zoals *Eryngium campestre* en *Ononis repens* ssp. *spinosa* voor. Opname 1 geeft hiervan een beeld. *Salvia pratensis* groeide niet binnen het proefvlak, maar wel iets verderop. *Koeleria macrantha* was hier voor mij de grootste verrassing. De opname laat duidelijk geen *Medicagini-Avenetum*, maar een

droog *Arrhenatheretum* zien. De bodem is fijnzandig, en lemig in de bovenste 60 cm. De bovenste 10 cm is humeus.

Op de oever van de rivier zijn grofzandige opzandingen van enkele meters hoog te vinden met een grof begroeiingspatroon: dan weer velden *Elymus repens* en *Potentilla reptans* vijfvingerkruid, dan weer *Calamagrostis epigejos* of *Festuca arundinacea*; de leukste soort hier was het *Sedum sexangulare*, dat samen met *Sedum acre* en *Brachythecium albicans* groeide.

HURWENENSE UITERWAARD

Het tweede excursiepunt was de Hurwenense uiterwaard, die tegenover Neerijnen ligt. Deze twee uiterwaarden zijn in hun genese sterk verbonden; de Kil van Hurwenen en de strang van Neerijnen vormden samen één meanderbocht, die in de 17e eeuw is afgesneden. De oeverwallen van Hurwenen en de Rijswaard zijn allebei na die tijd langs het nieuwe zomerbed gevormd.

In de Hurwenense uiterwaard is – en wordt nog steeds – op grote schaal klei gewonnen. Bovendien is het gebied in “normaal” agrarisch gebruik. De oppervlakte van de interessante glanshaverbegroeiingen is dan ook beperkt tot de zomerkade en een enkel perceel van een boer, die dit perceel gebruikt als herstellingsoord voor zieke en zwakke koeien. Toch is het gebied floristisch rijker dan de Rijswaard. Verder ligt Hurwenen in de binnenbocht, waardoor hier meer zandafzetting is dan in Neerijnen. Tussen de zomerkade en de rivier is sinds de normalisatie van de rivier een fraai landschap van jonge ruggen en geulen ontstaan.

Opname 2 geeft een beeld van het mooiste perceel. Ook hier is de bodem licht leemhoudend fijn zand, de bovenste 20 cm humeus. De vegetatie is wat ruiger dan die van opname 1, maar duidelijk eveneens een droog *Arrhenatheretum*. Opname 3 is gemaakt op een zandige rug buiten de zomerkade. Opvallend was, dat de opgenomen, naar de rivier gekeerde zijde soortenrijker was dan de naar de zomerkade gekeerde zijde. De bodem bestaat uit grof zand, tot 30 cm diepte humeus. De naar de zomerkade gekeerde zijde was kleiig. In de vegetatie is het aandeel *Arrhenatheretum*-soorten en zelfs *Molinio-Arrhenatheretea*-soorten klein. Naast een groot aandeel van *Lolio-Potentillion*-soorten vinden we veel droogteminnende soorten, waardoor je de vegetatie als een rudimentair *Sedo-Cerastion* zou kunnen interpreteren. Ondanks de nabijheid van zaadbronnen vestigen de bijzondere soorten van het hiertoe behorende *Medicagini-Avenetum* zich echter niet in deze vegetatie. Verderop in deze mosrijke vegetatie

vond Melchior nog *Climacium dendroides*, wel een verrassing in dit dynamische, 's zomers uitdrogende milieu. In een geultje tussen deze rug en de zomerkade groeiden *Butomus umbellatus*, *Bolboschoenus maritimus*, *Nymphoides peltata*, *Alisma gramineum*, *Limosella aquatica* en *Veronica catenata*. Tenslotte zijn we de landtong tussen de zandwinplas en de rivier nog even opgelopen. Hier ligt een grote oppervlakte fraai ontwikkeld *Bromo-Eryngietum*, zeer kleurig door het aspect van *Eryngium campestre*, *Senecio jacobaea* en *Rumex thyrsoiflorus*, waartussen vele tientallen pollen *Veronica teucrium*. Op open plekken hierin groeien onder meer *Cynodon dactylon*, *Herniaria glabra*, *Potentilla argentea* en drie *Sedum*-soorten: naast *Sedum acre* ook *Sedum album* en *Sedum sexangulare*.

LITERATUUR

- Maas, G.J., B. Makaske, P.W.F.M. Hommel, B.S.J. Nijhof & H.P. Wolfert, 2003. Verstoring en successie; rivierdynamiek en stroomdalvegetaties in de uiterwaarden van de Rijntakken. Alterra-rapport 759, Wageningen.
- Peters, B., G. Kurstjens & T. Teunissen, 2004. De flora van de Gelderse Poort; een overzicht van bedreigde en beschermde soorten en een aanzet tot toekomstige monitoring. Uitgave van de Flora- en Faunawerkgroep Gelderse Poort.

Tabel 1. Opnamen Rijswaard (R) en Hurwenense Uiterwaard (H) op 4 juni 2004. () = wel in vegetatie, niet in proefvlak.

Opnamenummer	1	2	3
Deegebied	R	H	H
X-coördinaten	147.9	149.1	148.9
X-coördinaten	426.2	425.7	425.8
Oppervlakte (m ²)	3x3	3x3	5x3
hoogte vegetatie	25-60(-100)	40(-100)	20-80
Bedekking kruidlaag	100%	100%	80%
Bedekking moslaag	.	.	80%
Grassen			
<i>Festuca rubra</i>	2a	2b	4
<i>Arrhenatherum elatius</i>	3	2b	1
<i>Dactylis glomerata</i>	2m	1	1
<i>Anthoxanthum odoratum</i>	2a	1	.
<i>Avenula pubescens</i>	1	2a	.
<i>Trisetum flavescens</i>	2m	2m	.
<i>Lolium perenne</i>	2a	2m	.
<i>Phleum pratense</i>	+	+	+
<i>Poa trivialis</i>	2a	2a	2m
<i>Poa pratensis</i>	+	+	.
<i>Bromus hord. hord.</i>	1	.	.
<i>Agrostis capillaris</i>	1	.	.
<i>Agrostis stolonifera</i>	.	1	1
Molinio-Arrhenatheretea-soorten			
<i>Trifolium dubium</i>	3	.	+
<i>Trifolium pratense</i>	1	+	.
<i>Plantago lanceolata</i>	1	+	2m
<i>Ranunculus acris</i>	1	+	.
<i>Rumex acetosa</i>	+	.	.

Vervolg Tabel 1

Opnamenummer	1	2	3
Deegebied	R	H	H
X-coördinaten	147.9	149.1	148.9
X-coördinaten	426.2	425.7	425.8
Oppervlakte (m2)	3x3	3x3	5x3
hoogte vegetatie	25-60(-100)	40(-100)	20-80
Bedekking kruidlaag	100%	100%	80%
Bedekking moslaag	.	.	80%
<i>Taraxacum officinale</i>	+	1	+
<i>Cerastium fontanum</i>	1	+	+
<i>Rhinanthus angustifolius</i>	2a	.	.
<i>Achillea millefolium</i>	.	+	1
<i>Lotus corniculatus</i>	.	+	.
<i>Centaurea jacea</i>	.	2a	.
<i>Leucanthemum vulgare</i>	.	+	.
<i>Bellis perennis</i>	+	.	.
Arrhenatheretum-soorten	.	.	.
<i>Heracleum sphondylium</i>	+	+	.
<i>Tragopogon prat. prat.</i>	+	.	.
<i>Tragopogon prat. orient.</i>	.	()	.
<i>Allium vineale</i>	+	1	.
<i>Galium mollugo</i>	+	.	+
<i>Crepis biennis</i>	+	.	.
<i>Knautia arvensis</i>	.	+	.
<i>Peucedanum carvifolium</i>	.	()	.
Medicagini-Avenetum	.	.	.
<i>Koeleria gracilis</i>	+	()	.
<i>Salvia pratensis</i>	()	+	.
<i>Thalictrum minus</i>	.	()	.
Overige droogteminnende soorten	.	.	.
<i>Senecio jacobaeae</i>	+	2a	1

Vervolg Tabel 1

Opnamenummer	1	2	3
Deegebied	R	H	H
X-coördinaten	147.9	149.1	148.9
X-coördinaten	426.2	425.7	425.8
Oppervlakte (m2)	3x3	3x3	5x3
hoogte vegetatie	25-60(-100)	40(-100)	20-80
Bedekking kruidlaag	100%	100%	80%
Bedekking moslaag	.	.	80%
<i>Eryngium pratense</i>	+	+	+
<i>Medicago falcata</i>	2a	2a	.
<i>Ranunculus bulbosus</i>	+	1	+
<i>Cerastium arvense</i>	.	+	.
<i>Galium verum</i>	.	+	+
<i>Rumex thyrsoiflorus</i>	.	2b	1
<i>Veronica arvensis</i>	+	.	.
<i>Vicia angustifolia</i>	+	.	.
<i>Convolvulus arvensis</i>	.	.	+
<i>Crataegus monogyna</i>	.	.	+
Lolio-Potentillion-soorten	.	.	.
<i>Festuca arundinacea</i>	.	.	+
<i>Elymus repens</i>	.	.	+
<i>Carex hirta</i>	.	.	2m
<i>Equisetum arvense</i>	.	.	2a
<i>Euphorbia esula</i>	.	.	2a
<i>Trifolium repens</i>	.	+	+
<i>Cirsium arvense</i>	.	1	+
<i>Potentilla reptans</i>	.	.	+
Mossen	.	.	.
<i>Rhytidadelphus squarr.</i>	.	.	4
<i>Brachythecium rutabulum</i>	.	.	2a
<i>Eurhynchium praelongum</i>	.	.	2m

DE PANNE

K.W. van Dort

Excursieleiding: M. Hoffmann, S. Provoost en H. van Dobben

Datum: 11 juni 2004

Deelnemers: B. Bossuyt, K. van Dort, S. Ens, A. van Haperen, M. Lejeune, L. Leusink, A. Schmidt, J. Rademakers, P. Slim, W. Vercruyse en M. Vocks

Op de grens van België met NW-Frankrijk ligt een uitgestrekt duingebied. Het Belgische deel valt onder de badplaats De Panne en heet de Westhoek, het Franse deel hoort bij Bray-Dunes en is bekend onder de naam Dunes du Perroquet. Het terrein is rijk aan ecologische gradiënten: van nat naar droog, van oud naar jong en van kalkrijk naar kalkarm. Op geringe diepte bevindt zich onder het oppervlakkig ontcalcite zand van de zuidelijke pannengordel een kalkhoudende kleilaag, waarop water stagneert. De waterstand vertoont sterke schommelingen. Een echt duingrasland (*Koeleria-Corynephoretea*) kan onder dergelijke omstandigheden niet ontstaan. De 'natte pannen' houden het midden tussen *Lolio-Potentillion* en *Calthion*. Soms staat de vallei zelfs tot laat in het jaar onder water. Het verklaart

de enorme zee van *Iris pseudacorus* (kort gehouden door het Irishaantje) en *Lychnis flos-cuculi*. Het verste landinwaarts gelegen gebied is al sinds eeuwen extensief begraasd. Vochtig tot nat grasland wisselt er af met bos en (doorn)struweel. Ondanks begrazing (tegenwoordig met Schotse hooglanders) gaat de verbossing steeds verder voort. Eén natte pan is gedeeltelijk uitgerasterd. Sam Provoost (Instituut voor Natuur) bestudeert hier het effect van verschillende maai- en begrazingsregimes. Het verschil is duidelijk zichtbaar: binnen het hek overall *Juncus subnodulosus*, *Lysimachia vulgaris* en *Carex acutiformis*, daarbuiten een lage vegetatie waarin behalve moerasplanten *Centaureum erythraea* opvalt. Plaatselijk groeit *Ophioglossum vulgatum*. In poelen zijn *Groenlandia*